

Friendly games, seriewedstrijden en matches.

Thijs Kemmeren¹

Voetbal in Tilburg rond 1910

In het seizoen 1915-1916 behaalde Willem II het landskampioenschap door met 1-0 Go Ahead uit Deventer te verslaan. Ongeveer driehonderd Tilburgse supporters, voornamelijk spoor mannen, waren met het elftal op donderdag 1 juni 1916 meege-reisd naar Deventer. De Tilburgse bevolking wachtte op het stationsplein in spanning de komst van post-duiven af, die de uitslag naar Tilburg brachten. De ploeg werd om half een 's nachts door duizenden enthousiaste Tilburgers ontvangen en viel een officiële huldiging door het gemeentebestuur te beurt. Willem II was de eerste niet-Hollandse voetbalkam-pioen van Nederland.

Kampioensteam van Willem II in 1916. Achterste rij, vlnr: Jan van Bel (official van de NVB), J. Visser (scheidsrechter), Pius Arts, Harrie van Gerwen, Walter van den Bergh, Louis Marsé; middelste rij, vlnr: Pim Versluys, Harry Mommers, Louis Schollaert; voorste rij, vlnr: Harrie van Asten, Jos van Son, Toon van Son, Tinus van Beurden, Jef Briaire. Bron: Het fotoarchief van Willem II, welwillend ter beschikking gesteld door archivaris Harrie Verhoeven.

Inleiding

De opvatting dat voetbal zich pas tijdens en na Wereldoorlog I heeft ontwikkeld tot een volkssport, moet ter discussie worden gesteld (Miermans 1955: 67 e.v.).² Het diffusieproces van voetbal vond sneller en

anders plaats dan Miermans veronderstelde. Voetbal vond zijn weg in de samenleving niet via de lijnen van het zogenaamde trickle down-proces, maar volgde veel meer het moderniseringsproces van de zich industrialiserende samenleving.³ Innoverende persoonlijkheden, mensen die risico's durven te nemen en creatief zijn, spelen vaak een belangrijkere rol in moderniseringsprocessen dan de veelal conservatieve elite. In de zich moderniserende industriesteden van de negentiende eeuw kwamen mensen samen met een meer kosmopolitische en creatieve geest, die openstonden voor economische, sociale en culturele vernieuwing. Een belangrijke conclusie uit de bundel *Waarom mensen in de stad willen wonen*, was dat de aantrekkingskracht van steden altijd heeft bestaan uit de aanwezigheid van verbanden waarin nieuwkomers zich konden oriënteren (Lucassen en Willems 2009: 268). Een sportvereniging is zo'n verband.

Centraal in dit artikel staat de vraag naar de manier waarop en waarom voetbal in Tilburg, een in de tweede helft van de negentiende eeuw sterk groeiende textielstad, juist in het eerste decennium van de twintigste eeuw in hoog tempo populariseerde. Daarbij worden ook zogenoemde "wilde clubs" betrokken. Nu heeft Van Bottenburg gelijk als hij stelt dat het moeilijk is om de ontwikkeling van zulke "wilde teams", die buiten de competitie speelden, te volgen (Van Bottenburg 1992). Het onderzoek van Miermans is gebaseerd op de toegankelijke bronnen van de georganiseerde sport, met name de (K)NVB archieven. Er is nauwelijks archiefmateriaal van die "wilde" clubs te vinden. Historisch onderzoek op het niveau van de stad, biedt de mogelijkheid om ook de niet-georganiseerde clubs te analyseren en op deze manier een beter inzicht te krijgen in de verspreiding en de sociaal-maatschappelijke betekenis van het voetbal in Nederland voor de Eerste Wereldoorlog.

In Tilburg en omgeving verspreidde het voetbal zich in het eerste decennium van de twintigste eeuw in hoog tempo. De stad telde in 1903 één en in 1905 elf clubs. Tot 1913 hebben tenminste 38 clubs kortere of langere tijd bestaan en sommige, zoals Willem II (1896), Noad (1910) en Gudok (1912) bestaan nog steeds⁴ (Meijs 1988;

Bottenburg 1992; Derks 1990). Ook de dorpen rondom Tilburg hadden rond 1910 een of meer voetbalclubs. De meeste hadden een kort leven, gingen failliet, fuseerden, gingen op in een andere vereniging of hielden simpelweg op te bestaan. De clubs waren geen lid van de Nederlandsche Voetbal Bond (NVB) of Brabantsche Voetbal Bond (BVB), maar organiseerden hun wedstrijden zelf, in seriewedstrijden, medaillewedstrijden of friendly games.⁵

Omdat de archieven van de sportverenigingen niet zijn bewaard, is als onderzoeksmethode gekozen voor systematisch krantenonderzoek van de *Nieuwe Tilburgse Courant* (NTC) en de *Tilburgsche Courant* (TC). Deze zijn door de Koninklijke Bibliotheek gedigitaliseerd en zijn te raadplegen via Kranten.kb.nl. De oprichter van de NTC, Antoine Arts, was vanaf de oprichting van Tilburgia (1896) geïnteresseerd in voetbal. Zijn zoon Pius speelde jaren in Willem II en werd daarvan ook voorzitter. De 'krant van Arts' berichtte vanaf 1896 uitvoerig over voetbal, niet alleen over Willem II, maar ook over de andere voetbalclubs die in de stad aanwezig waren.

Tilburg aan het begin van de twintigste eeuw

Tilburg industrialiseerde in de tweede helft van de negentiende eeuw en groeide uit tot een belangrijk textielcentrum. Het industrialiseringsproces en de hiermee samenhangende verstedelijking van de stad ging gepaard met een grote bevolkingsgroei, concentratie van arbeid en met differentiatie van sociale lagen in de stad.

Qua oppervlakte was Tilburg een grote stad (7.600 ha.), maar het had nauwelijks een centrum en bestond uit een aantal herdgangen. Slechts 750 ha was min of meer stedelijk gebied. In de stad werd tot ver in de twintigste eeuw veel geboerd (Pel 2001: 317 e.v.). De herdgangen, stammende uit het pre-industriële tijdvak, waren min of meer zelfstandige entiteiten, die zich rond 1900 ontwikkelden tot wijken en parochies. De solidariteit binnen deze wijken was bijzonder groot. De nieuwe wijken speelden een belangrijke rol in het verspreidingsproces van het voetbal in Tilburg.

De bevolking van Tilburg groeide tussen 1 januari 1880 en 1 januari 1920 van 28.390 naar 63.066 inwoners, meer dan een verdubbeling dus. Die groei is voornamelijk toe te schrijven aan hoge geboorteoverschotten. Tussen 1880 en 1895 speelde het vestigingsoverschot geen grote rol, hoewel Tilburg juist tussen 1860 en 1880 veel

nieuwelingen aantrok. De betere gezondheidszorg, waardoor de kindersterfte sterk afnam, had een grote invloed op de bevolkingstoename (Derks 1959: 136 e.v.). De stad kende in het eerste decennium van de twintigste eeuw dus een groot aantal jongeren in de leeftijdscategorie tussen 10 – 20 jaar, een belangrijke drijvende kracht voor vernieuwing. Onder die jongeren waren veel 'tweede generatie'-kinderen.

De stedelijke economie werd gedomineerd door de nijverheid. Het industrialiseringsproces van Tilburg liep in de pas met de rest van Nederland, zij het dat de verschillende fasen van industrialisering later plaatsvonden. In de nijverheid overheersten de wollen stoffenfabrieken.

Naast de wollen stoffennijverheid ontwikkelde ook de metaalindustrie zich sterk. De vestiging in 1868 van de werkplaats van de Nederlandse Spoorwegen zorgde voor veel nieuwe werkgelegenheid. Die werd vaak ingevuld door nieuwkomers, geschoolde mensen van buiten. Niet alleen in het bedrijf zelf, maar ook bij de toeleveranciers. De Werkplaats groeide van 450 werknemers in de beginjaren tot ongeveer duizend rond 1900 en was hiermee het grootste bedrijf van Tilburg. De infrastructuurle positie van de stad werd in 1863 sterk verbeterd door de aanleg van de spoorweg naar Breda, gevolgd door spoorlijnen naar Boxtel, Den Bosch en Turnhout. Tegelijk zorgde de aanleg van provinciale wegen voor een grotere toegankelijkheid van de stad voor de omliggende dorpen. Hierdoor nam de centrumfunctie van Tilburg sterk toe.

De sociale mobiliteit tussen de bevolkinglagen was betrekkelijk beperkt. Met name de overstap tussen de arbeidersklasse en de middenklasse bleek onoverbrugbaar⁶ (Janssens, 2004: 141-161).

De komst van een Rijks HBS in 1868 verbeterde het voortgezet onderwijs in Tilburg, in 1899 gevolgd door het katholieke Odulphus Lyceum. Beide scholen trokken relatief veel kinderen van buiten de stad.

Zo waren rond 1900 in Tilburg alle voorwaarden aanwezig voor de opkomst van nieuwe activiteiten. Tilburg industrialiseerde en moderniseerde, de infrastructuur verbeterde, de stad had een relatief jonge bevolking, die lang niet altijd geworteld was in de Tilburgse samenleving, en beschikte over aantrekkelijke onderwijsinstellingen.

Voetbal in Tilburg: een nieuwe sport

Gerard de Ruiter, een uit Amsterdam afkomstige MTS-student die stage liep bij de werkplaats van de Nederlandse Spoorwegen, stond aan de basis van de oudste en nog steeds bestaande voetbalclub van Tilburg: Footballclub Tilburgia (Froklage en Vroom 1996: 8-20). Bij de oprichtingsvergadering op 12 augustus 1896 van die voetbalclub (in 1898 omgedoopt tot Willem II) was een twaalftal jongens in het koffiehuis Marinus aanwezig, van wie sommigen nog jaren bij de club betrokken bleven.

De jongens die De Ruiter om zich heen had verzameld, behoorden tot de lagere burgerij en de middenklasse van de Tilburgse bevolking. Een goed voorbeeld is Alphons Caspanni, geboren in 1877 en zoon van een winkelier. Caspanni trouwde in 1905 met Maria van Beurden, wier broers rond 1900 ook lid werden van de vereniging. Caspanni, die later fabrikant werd, bleef tot zijn dood, 56 jaar lang, actief lid van Willem II.

Verschillende jongens hadden op kostschool Oudenbosch kennis gemaakt met cricket en hadden op papier een vereniging met de naam Tilburgia opgericht. De Ruiter wist ze over te halen om met hem te gaan voetballen (TC 11101896).⁷ De eerste wedstrijd vond plaats op 27 september 1896 op een midden in de stad gelegen terrein aan de Piusstraat. De tegenstander was Bredania. De wedstrijd werd verloren met 14 – 0. Op de tweede wedstrijd, gespeeld op 18 oktober 1896 op hetzelfde terrein, eveneens tegen Bredania, kwamen 200 toeschouwers af. Dezen moesten betalen om de wedstrijd te zien: '25 cents voor een eersterangs ticket en 10 cent voor een tweederangs. De opbrengst was voor 'd'n arme'. De uitslag was dit keer 6-1 voor de mannen uit Breda. De club groeide snel en in 1897 was het mogelijk om twee teams tegen elkaar te laten spelen op een nieuw terrein aan de Bossche Steenweg (Seeters en Van de Ven 1936: 40 e.v.).

In de eerste jaren leek Tilburgia/Willem II op een tolerant ontmoetingscentrum voor relatieve buitenstaanders in het katholieke Tilburg. Sommige leden waren slechts korte tijd in de stad, omdat ze op een van de scholen voor voortgezet onderwijs zaten of werkzaam waren bij de Staatsspoorwegen, waar ze regelmatig werden overgeplaatst. Anderen waren protestant of jood en konden daarom niet toetreden tot de elite en de lagere burgerij. Weer anderen waren 'tweede generatiekinderen'.⁸ De mulat Constant Cremer stond symbool voor deze tolerantie. Deze voetballende neger, door de

andere spelers 'de nikker' genoemd, moet een opvallende verschijning in Tilburg zijn geweest.

Voetbalelftal Willem II 1904. Staande vlnr: J. Thonus, J. Rycken, A. Vermeer, P. Hoeben, C. Cremer, F. Gimbrère, L. Arts, B. v. d. Bergh; zittend: P. Arts, W. v. d. Bergh, L. Wyers, A. v. Beurden.

Bron: fotoarchief Willem II.

Tot ongeveer 1903 kende Willem II slecht een marginaal bestaan: zoals gezegd kwamen en gingen veel jongens. In het seizoen 1903 bestond het elftal uit enkele families, die jarenlang sterk bij de club betrokken waren. De elftalfoto uit 1903 maakt duidelijk om welke families het ging: Van de Bergh, Arts, Van Beurden en Gimbrère (aangevuld met buitenstaanders, onder anderen Constant Cremer en Alfons Vermeer). Tussen hen waren diverse familieverbanden.

In het seizoen 1897/1898 speelden maar liefst zes Van den Berghen in het elftal. In het kampioenselftal van 1916 was Walter van den Bergh doelman. Broer en neven Van den Bergh hadden het voetbalspel leren kennen in Enschede, waar ze studeerden. De familie Arts was vanaf het begin bij Willem II betrokken, omdat Antoine Arts, uitgever van de *NTC*, al snel begreep dat hij meer kranten kon verkopen als geschreven werd over de nieuwe sport in Tilburg. Drie van zijn zonen waren bezeten van het voetbalspel. Pius Arts was in zijn studietijd betrokken bij de oprichting van de Bossche voetbalclub Wilhelmina. In 1903/1904 speelden maar liefst vier Van den Berghen en drie Artsen in het elftal van Willem II.

De meeste spelers behoorden tot de lagere middenklasse en het merendeel was oorspronkelijk niet afkomstig

uit Tilburg. Alphons Vermeer was de jongste zoon van een bakker uit Zaltbommel, die in Tilburg was neergestreken. Na een carrière als boekhouder/kassier werd Fons Vermeer de eerste bioscoophouder in Tilburg. Vermeer was jarenlang scheidsrechter. De ouders van Peter Lommen (*1879) kwamen uit Duitsland en waren in Tilburg een bedrijf gestart voor verfwaren. Lommen werd ambtenaar bij de gemeente Tilburg en vervolgens burgemeester van Castricum. De familie Gimbrère, parapluafabrikanten, was afkomstig uit Franstalig België.

De families speelden niet alleen, ze waren ook bestuurlijk actief. Frits van den Bergh was voorzitter van de club tussen 1897 en 1901 en onder zijn leiding veranderde in 1898 de club van naam. De zoon van Antoine Arts, Pius, nam in 1901 de voorzittershamer over en leidde de club tot 1918. Leo Arts, die in de voetsporen van zijn vader trad, was ook lange tijd bestuurslid.

Overal voetbal

In het seizoen 1904-1905 verschenen in Tilburg plotse-ling verschillende voetbalclubs. Op 27 april 1904 plaatsten twee voetballiefhebbers het volgende ingezonden bericht in de *Nieuwe Tilburgsche Courant*:

'Zondag j.l. speelden de nog jeugdige voetbalclubs Taxandria en Argus van hier, een friendly game op het terrein der eerstgenoemde club. Argus hoewel de jongste, bleek ten slotte na vinnige strijd de sterkste en won met 3—2 goals.

De fungeerende scheidsrechter wenschten wij op te merken, dat hij niet geheel onpartijdig optrad, en meermalen verscheidene speelfouten niet opmerkte.

De Taxandria-keeper bleek ten volle voor zijne taak berekend en keerde menigen gevaarlijken bal. De opstelling van Taxandria's elftal bleek niet de beste te zijn.

Het spel van beide partijen kan nog veel beter worden zoodat geen zes penalty's meer noodig behoeven te zijn voor fouten binnen het strafschop gebied. Of zij alle zes verdiend waren zouden wij betwijfelen.

Hoogachtend: Twee voetbal liefhebbers A. E. —J. L.'

De leden van Argus waren voornamelijk afkomstig van de Rijks HBS Willem II. De club stond in 1899 ingeschreven bij de BVB (www.historici.nl). De leerkrachten van de HBS waren niet zo'n voorstander van voetbal. De leerlingen hielden zich naar hun mening meer met voetbal bezig dan met studeren (Van de Ven 1953).⁹ Die opvatting heerste overigens algemeen onder leerkrach-

ten op de HBS-opleidingen in Brabant. Verschillende leden van Argus stapten daarom over naar Willem II. Onder hen was Harrie van Gerwen, een van de spelers van het kampioenselftal van Willem II van 1916.

Toen naast Argus en Taxandria in 1904 ook TFC Prins Hendrik werd opgericht, vond een lezer van de *NTC* het te veel worden Hij maakte in een ingezonden brief duidelijk dat de stad Tilburg naar zijn mening niet groot genoeg was om meer dan één voetbalclub te herbergen (*NTC* 10101904). De reactie liet niet lang op zich wachten. In een volgende editie van de *NTC* stelde een andere briefschrijver dat Willem II niet in staat was om zoveel voetballers op te vangen. Er waren in Tilburg al meer dan honderd voetballers, van wie dertig bij Willem II, dertig bij Argus, dertig bij Taxandria en ongeveer twintig bij Prins Hendrik. Er speelde naar de mening van de briefschrijver nog een ander probleem: het standsverschil tussen Willem II en de overige clubs (*NTC* 21101904).

Deze laatste opmerking schoot de voorzitter van Prins Hendrik, J. Kalberg, in het verkeerde keelgat. Kalberg meende dat er helemaal geen verschil in stand was tussen Willem II en Prins Hendrik, omdat verschillende spelers van Willem II ook bij Prins Hendrik voetbalden. Bovendien vond hij dat bij sport geen sprake hoort te zijn van standsverschil. (*NTC* 27101904)

Onder de leden die vanuit Prins Hendrik bij Willem II kwamen voetballen, waren de broers Jos en Cees van Son. Zij waren gerekruteerd door de voorzitter van Willem II, Pius Arts, die voortdurend op zoek was naar de beste spelers voor de Tilburgse clubs. In 1908 kwamen vanuit Excelsior Harrie Mommers en Louis Schollaert. Excelsior was een onderafdeling van de gelijknamige harmonie.

De nieuwe voetbalclubs speelden niet alleen tegen elkaar, maar ook tegen clubs uit Breda, Den Bosch, Eindhoven en Boxtel. Deze wedstrijden werden goed bezocht en toeschouwersaantallen van meer dan duizend waren geen uitzondering.

De eerste seriewedstrijden in Tilburg werden in 1905 georganiseerd door Prins Hendrik. Seriewedstrijden waren toernooien die op een zondag, een reeks van zondagen of in een lang weekeinde werden gespeeld. Omdat aan de winnaar van de seriewedstrijden vaak een medaille werd uitgereikt, werden de seriewedstrijden ook wel medaillewedstrijden genoemd. Aan het toernooi namen niet alleen Tilburgse clubs deel, maar ook clubs uit Den Bosch (BFC) en Breda (Advendo)

In de jaren 1906-1907 en 1908 verschenen er steeds meer clubs in Tilburg. De clubs sloten zich niet aan bij de BVB, maar speelden friendly games en seriewedstrijden, tegen elkaar en tegen voetbalclubs in de regio Tilburg. Willem II speelde al in 1903 een wedstrijd tegen een voetbalclub uit het nabijgelegen dorp Udenhout. Voor 1910 kenden Moergestel, Oisterwijk, Hilvarenbeek, Waalwijk, Rijen, Loon op Zand, Goirle en Riel al voetbalclubs.

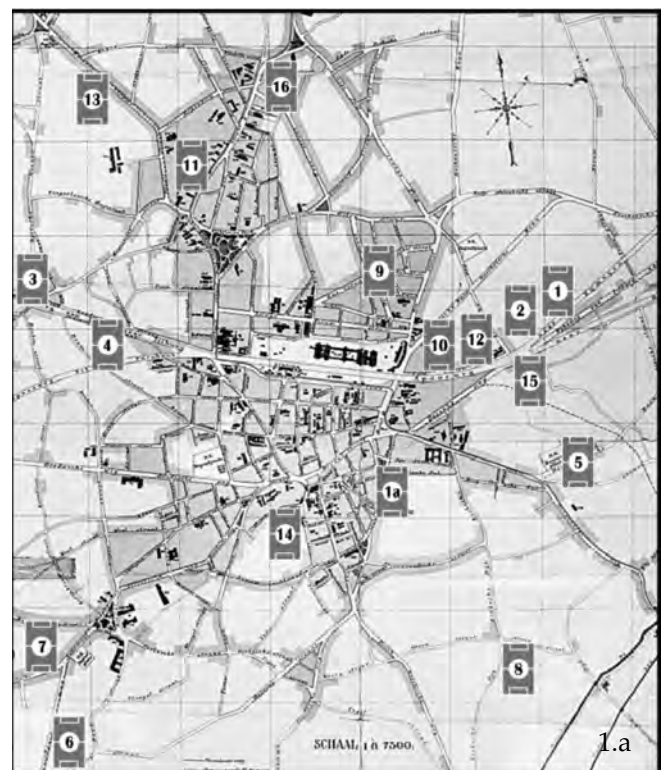
Scholen hebben een belangrijke rol gespeeld in de popularisering van voetbal. In het voorjaar van 1907 organiseerde de BVB een toernooi, dat gehouden werd op het Willem II-terrein. Daar voetbalden teams van vier scholen: St. Dionisius, de Kweekschool, de Rijks HBS en het RK Gymnasium. De wedstrijden waren uitgeschreven door de BVB (NTC 08051907: 3) Na dit eerste toernooi speelden teams van deze scholen vaker tegen elkaar.

Patronaten en voetbalclubs

Naast de scholen waren parochiepatronaten belangrijk in de verspreiding van het voetbal in Tilburg. Tussen 1880 en 1920 nam het aantal kerken en parochies in de stad toe, als gevolg van de snel groeiende bevolking. Aan de parochie werden parochiepatronaten gekoppeld. Dat waren organisaties die jongens van de parochie opvingen. In 1880 opende het eerste patronaat, St. Hieronimus-Emilianus, zijn deuren. Het was een patronaat dat boven alle parochies stond. Het had die positie tot 1910, toen er een goed netwerk van parochiepatronaten was opgezet. St. Hieronimus-Emilianus stond onder verantwoordelijkheid van de fraters van Tilburg. Zij vingden vooral weesjongens op. De patronaten kenden liederentafels en toneelclubs, die regelmatig optraden voor ouders, voogden en donateurs. Bij St. Hieronimus-Emilianus ontstond ook de eerste voetbalclub verbonden aan een patronaat: Wilhelmina. De club had een eigen terrein en voetbalde op 10 november 1908 tegen de kwekelingenclub Sarto. Wilhelmina verloor met 6-2. Andere patronaten volgden snel en de teams kregen bekende namen, zoals Velocitas, Hollandia, Argus (het eerste Tilburgse Argus was inmiddels ter ziele gegaan), Juliana, Victoria en Leonidas.

In 1911 kreeg Leonidas, behorende bij de parochie Anna, een prachtig terrein aan de Kloosterstraat. Het voetbalveld was ingericht naar het voorbeeld van het Willem II-terrein, dat bekend stond als een echte voetbaltempel. Particulieren betaalden de aanleg van het veld.

De openingswedstrijd op 20 november 1911 tussen Willem II en 't Zesde uit Breda vond plaats op een regenachtige zondagmiddag. De onderofficieren van 't Zesde, in dat jaar het sterkste voetbalteam van Brabant, werden door de 'schietweerbaarheidsvereniging' Prins Hendrik van het station gehaald. Voor de wedstrijd dronken bestuur, genodigden en spelers erewijn. Burgemeester Rapp verrichtte de aftrap en de wedstrijd werd geleid door Fons Vermeer, scheidsrechter en medeoprichter van Willem II. Ondanks het slechte weer kwamen 1.500 toeschouwers op het spektakel af (NTC 21111911).¹⁰

1. Tilburgia (1896)	9. Quickness (1907)
1a Tilburgia (1898)	10. Sparta (1907)
2. Willem II (1901)	11. Tilburgia (1907)
3. Argus (1904)	12. TVV Tilburgia (1909)
4. Prins Hendrik (1905)	13. Argus Hasselt (1911)
5. Willem II (1906)	14. Leonidas (1911)
6. Argus (1907)	15. Tilburgia (1911)
7. Taxandria (1907)	16. Victoria (1912)
8. Prins Hendrik (1907)	

In de stad lagen veel voetbalvelden. De ruimtelijke structuur van Tilburg maakte de aanwezigheid van deze velden mogelijk. Tussen de herdgangen werden fabrieken en kerken gebouwd, groeiden nieuwe wijken en parochies en werden dus ook voetbalvelden aangelegd. Bron: *Kranten.kb.nl*, *NTC* 1896 –1914. De wedstrijdverslagen in de *NTC* tussen 1896 en 1914 gaven soms de ligging aan van de velden.

Het was voor de fraters niet altijd mogelijk om het de jongens voldoende naar de zin te maken. Zij hadden te maken met de regels die vanuit de katholieke kerk werden opgelegd en daarom ontstond in 1910 een afscheiding van de patronaatsclub Aurora van de parochie Heuvel. Het verhaal gaat dat de fraters de aan het patronaat verbonden jongens verboden om op zondagmiddag te voetballen, waarop die besloten zelf een voetbalclub op te richten. De oprichtingsvergadering van de nieuwe club, die de naam NOAD meekreeg, vond plaats op 5 juni 1910 in het café van Betje van Rijswijk. De contributie werd vastgesteld op drie cent per week (*Geel Blauw Bloed* 2008: 5). NOAD vierde onlangs haar 100-jarig bestaan. Veel patronaatsclubs sloten zich later, meestal onder een andere naam, aan bij de Rooms Katholieke Voetbalbond, zoals Argus. Die werd in 1916 omgedoopt tot RKTVV, ook een Tilburgse vereniging die nog steeds bestaat.

Sociale mobiliteit en topvoetballers

A. Janssens concludeerde in 2004 dat de sociale mobiliteit en fluiditeit in de Tilburgse samenleving gedurende de industrialisatie van de stad beperkt is geweest. Janssens onderzocht zowel de opwaartse mogelijkheden binnen de levensloop van individuen als de intergenerationele mobiliteit in Tilburg tussen 1880 en 1920. De mogelijkheden om te klimmen op de sociale ladder waren in Tilburg niet meer of minder dan die van een vergelijkbare stad als Eindhoven. Sociale stijging was mogelijk, in kleine stapjes, maar wel meestal binnen één levensloop. Natuurlijk kwamen er veel meer geschoolde arbeiders, omdat de leerplicht was ingevoerd en binnen de bedrijven bedrijfsopleidingen plaats vonden.

Er was wel één rigide scheidslijn. De overstap vanuit de arbeidersklasse naar de andere klassen was welhaast onmogelijk (Janssen 2004: 161). De sociale en maatschappelijke dynamiek van de industrialisering en de hiermee gepaard gaande verbetering van het onderwijs en de gezondheidszorg kon de kloof tussen arbeiders en de rest van de samenleving toch niet overbruggen.

Bij sport hoort geen sprake te zijn van standsverschil, schreef de voorzitter van Prins Hendrik in 1904 (*NTC* 27101904). Een analyse van de herkomst en het uiteindelijke beroep van spelers van het kampioenselftal uit 1916 van Willem II verschaft inzicht of via het voetbal mogelijkheden bestonden voor sociale stijging.

De onderstaande tabel toont aan dat ook bij het voetbal opwaartse mobiliteit voor 1916 vanuit de arbeidersklasse niet aan de orde was. De beroepen van de vaders van de spelers waren tenminste op het niveau van de middenklasse. Die uitkomst bevestigt de conclusie van Janssens. De enige speler uit de hoogste sociale laag was Walter van den Bergh, die in de voetsporen van zijn broers en neven stapte. Hij was ook de oudste speler, had gestudeerd en was opgenomen in de directie van een van Tilburgs grootste textiel fabrieken.

De meeste spelers waren afkomstig uit de middenklassen. Ofschoon niet van iedereen de hele loopbaan bekend is, valt op dat de meesten goed terecht zijn gekomen. Niemand is gedaald op de maatschappelijke ladder, integendeel, verschillende spelers zijn in verhouding tot het beroep van hun vader zeker opwaarts mobiel, zoals Jos van Son en Harrie van Gerwen. Pim Versluys, oorspronkelijk niet afkomstig uit Tilburg, maar via Breda, waar hij militair was, in Tilburg geland bij de firma Deprez, kreeg een baan in de top van het Nederlandse bedrijfsleven. Veel spelers zijn door de bestuursleden van Willem II gevraagd om bij de club te komen voetballen. Daarbij speelde de sociale herkomst zeker een rol.

Ook sport had dus weinig invloed op sociale mobiliteit binnen de Tilburgse samenleving, waarbij aangetekend moet worden gemaakt dat de plaatselijke topsporters, meer dan anderen in staat bleken te klimmen op de maatschappelijke ladder. De meest waarschijnlijke oorzaak hiervan moet gezocht worden in de intrinsieke kwaliteiten van de topsporter. Topsporters blinken vaak uit in ambitie, de wil om te winnen en doorzettingsvermogen. Zij kunnen beter met stress omgaan en zijn in staat zich te focussen. Allemaal eigenschappen nodig om te groeien.

Overzicht Spelers kampioensteam Willem II

Naam	Geboorte- jaar	In 1 ^e elftal	Beroep vader	Afkomstig van	Beroep (meestal aangegeven bij de huwelijksakte)
Walter van den Berg	1887	'02	Fabrikant	Willem II	Fabrikant
Louis Marsé	1895	'12	Boekhouder	Willem II	Reiziger/handelaar
Harrie van Gerwen	1889	'08	Schoenmaker	Prins Hendrik en Argus	Directeur Technisch Bureau
Pim Versluys -	'13	-	-	't Zesde, Breda	Directeur Neder- landse Droogdok- maatschappij
Harrie Mommers	1893	'09	Kleine Fabrikant	Schoolvoetbal- team Dionysius	Weefmeester, later werkzaam bij Ned. Spoorwegen in Utrecht en keuze- meester van het Nederlands Elftal
Louis Schollaert	1890	'08	Koopman	Excelsior	Goudsmid
Harrie van Asten	1893	'12	Kleermaker		Boekhouder
Jos van Son	1893	'12	Smid	Noad (Breda)	Eigenaar/Directeur Verzekeringsmaat- schappij
Antoon van Son	1895	'13	Smid	Noad (Breda)	
Martinus van Beurden	1893	'10	Winkelier	Willem II	Koopman
Jef Briaire	1894	'12	Timmerman		Werkzaam op de werkplaats van de Staatsspoorwegen

Bronnen: RHCT: *Bevolking-, geboorte- en huwelijksregisters 1880-1920*; Froklage 1996: 172;
De Willem II'er, jaargang 1953.

Conclusies

De demografische situatie in Tilburg heeft een grote rol gespeeld in de popularisering van voetbal in Tilburg. De aanwezigheid van een grote groep jongeren in de leeftijd van 10 – 20 jaar in het eerste decennium van de twintigste eeuw zorgde ervoor dat voldoende potentieel aanwezig was om nieuwe activiteiten te ontplooiën. De modernisering van Tilburg, bijvoorbeeld via de groei van het voortgezet onderwijs, zorgde voor mogelijkheden (tijd en geld) om voetbal in hoog tempo te verspreiden. De parochiepatronaten vingen jongeren die niet meer leerplichtig waren, op met voetbal. In tegenstelling tot de geldende opvatting was de sport, hoewel die relatief laat naar Tilburg kwam, ver voor Wereldoorlog I al heel populair.

Het waren relatieve buitenstaanders die het voetbal naar Tilburg brachten en verder ontwikkelden. De families Van den Bergh en Arts hebben een doorslaggevende rol gespeeld. Hun kinderen waren leerlingen van de Rijks HBS en het was niet toevallig dat in de eerste jaren van het bestaan van Willem II veel spelers juist van deze school afkomstig waren. De andere scholen voor voortgezet onderwijs werden pas later opgericht. Het populariseringsproces van het voetbal in Tilburg verliep niet als een typische trickle down. Veeleer voltrok het proces zich langs de lijnen van het diffusieproces van nieuwe producten en diensten zoals dat door Everett Rogers is beschreven (Rogers: 1962).¹¹ De *innovators* waren de oprichters van Tilburgia in 1896, ze behoorden niet tot de Tilburgse elite. De *early adoptors* waren de jongens van Van den Bergh, Arts en leerlingen van de Rijks HBS. Als *early majority* kunnen we de clubs noemen die vanaf 1904 werden opgericht, zoals Excelsior, Taxandria en Prins Hendrik. De *late majority* zijn dan de jongens van de patronaten.

De verspreiding van de voetbalvelden in Tilburg volgde de groei van de ruimtelijke structuur van de stad. Een structuur die ontstond vanuit de ruimtes tussen de oude herdgangen, waar fabrieken en kerken werden gebouwd en voetbalvelden aangelegd.

Uit de analyse van sociale herkomst en ontwikkeling van het kampioenselftal blijkt dat voetbal de kloof tussen arbeiders en de andere sociale klassen niet kon overbruggen. De meesten van de duizenden mensen die op het station van Tilburg op de komst van de duiven uit Deventer stonden te wachten, hadden vooralsnog zelf geen schijn van kans om in dat elftal te spelen.

Bronnen en Literatuur

Bronnen

<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Sportverenigingen/gids/> geraadpleegd op 26 september 2011.

Kranten.kb.nl. *Nieuwe Tilburgse Courant* 1896 – 1915.

Kranten.kb.nl. *Tilburgsche Courant* 11-10-1896. Regionaal Historisch Centrum Tilburg. Tilburg. Bevolkingsregisters, Doopregisters en Huwelijksregisters 1860 – 1920.

Literatuur

Bottenburg, M. van (1992), 'Het bruine monster en de 'king of sports'. De uiteenlopende populariteit van voetbal en cricket in Nederland, 1870 – 1930'. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 9, nr. 2, 3 – 35.

Derks, H.L.H. (1959), 'De bevolkingsontwikkeling vanaf 1809 – 1940'. In: H.F.J.M. Eerenbeemt en H.J.A.M. Schürink, *De opkomst van Tilburg als industriestad*. Tilburg - Nijmegen.

Derks, M. en M. van Budel (1990), *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw*.

Ebert, A.K. (2008), 'Het 'paard der democratie'. Fatsoenlijk fietsen in Nederland, 1900-1920'. In: C. Smit, *Fatsoenlijk vertier. Deugdzaam ontspanning voor arbeiders na 1870*. Amsterdam.

Froklage J. en P. Vroom (1996), *Rood- Wit en Blauw onzer vad'ren. Een eeuw Willem II 1896-1996*. Tilburg. *Geel Blauw Bloed. N.O.A.D. 90 jaar. Tilburg 1910-2000* (2008). Tilburg.

Janssens, A. (2004), "Voor een dubbeltje geboren ...". Sociale mobiliteit en sociale fluïditeit tijdens het proces van industrialisatie, Tilburg 1849 -1920'. In: *Noordbrabants Historisch jaarboek* 21, 141- 161.

Keune, A.W.M. (1959), 'De industriële productie gedurende de negentiende eeuw'. In: H.F.J.M. Eerenbeemt en H.J.A.M. Schürink, *De opkomst van Tilburg als industriestad*. Tilburg – Nijmegen.

Klinkert, W. (1995), 'Voetbal in Breda, 1890-1920'. In: *Jaarboek 'de Oranjeboom'*, nr. 48, 1 – 32.

Lucassen. L. en W. Willems (2009), 'Een terugblik'. In: L. Lucassen en W. Willems, *Waarom mensen in de stad willen wonen*. Amsterdam.

Meijs, T. (1988), *Over neutralen en katholieken: opkomst en ontwikkeling van de georganiseerde sport in Tilburg. 1896 – 1940*. Utrecht (niet-gepubliceerde doctoraalscriptie).

Miermans, C.G.M., (1955), *Voetbal in Nederland. Een onderzoek naar maatschappelijke en sportieve aspecten*. Assen.

Nielsen, S. (2002), *Sport und Grossstadt. 1870-1930. Komparative Studien zur Entstehung bürgerlicher Freizeitskultur*. Frankfurt a. M.

Pel, H. (2001), 'Het was meer dan textiel alleen'. In: C. Gorisse e.a. *Tilburg, stad met een levend verleden*. 267-320

Rogers, E. (1962), *Diffusion of innovations*. New York.

Ruiter, Gerard de (1896), 'Iets over het Football-spel'. In: *Tilburgsche Courant*, 11 oktober 1896.

Seeters, A. van en N. van de Ven (1936), *Willem II 40 jaar*. Tilburg.

Stokvis, R. (2008), 'Sport als substituut voor religie in Nederland'. In: *Leidschrift*, jrg. 23, nummer 3 [speciaalnummer *Brood en spelen. Sport als kracht voor de samenleving*], 119-133.

Ven, N. van de, *De Willem II'er jaargang 1952 en 1953*. [

Vreeman, R. (2009), *Het verhaal van de stad. Over strategievorming in industriesteden*. Tilburg [oratie bij de installatie van R. Vreeman als lector van de Bestuursacademie Tilburg].

Woordenschat, aflevering 6, 1896

¹ Thijs Kemmeren werkt als docent aan de Fontys Economische Hogeschool Tilburg, afstudeerrichting SPECO en JCU. Hij heeft een proefschrift in voorbereiding over de geschiedenis van sport in Tilburg. Zijn promotoren zijn: prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, Universiteit van Tilburg, en prof. dr. Pascal Delheye, Katholieke Universiteit Leuven.

² C. Miermans baseerde zijn stelling op basis van zijn onderzoek naar de ontwikkeling van de georganiseerde sport in Nederland. Na Miermans hebben diverse andere auteurs deze opvatting gevolgd. Miermans kwam tot de conclusie dat het voetbal zich in Nederland, via jongens afkomstig uit de elite van het Westen van het land, pas tijdens en na Wereldoorlog I ontwikkelde tot een volkssport.

³ A.K. Ebert stelt dat de verbreding van het bezit van fietsen en de fietscultuur een typisch voorbeeld is van een trickle down- proces. De fiets, aanvankelijk alleen toegankelijk voor de gegoede burgerij, werd dankzij goedkope Amerikaanse import steeds goedkoper en daarmee een vervoermiddel voor de massa. Het voormalig luxe-product werd zo voor een belangrijk deel in het dagelijks leven gebruikt (Ebert 2008: 210).

⁴ T. Meijs maakte melding van het groot aantal voetbalclubs, hetgeen werd overgenomen door Van Bottenburg. Meijs concentreert zich in zijn scriptie verder op het georganiseerde voetbal en heeft weinig aandacht voor de clubs die niet in de NVB of BVB speelden. Ook Derks en Budel maken gebruik van dezelfde bron.

⁵ *Woordenschat*, aflevering 6, 1896: 'Friendly-game, (s p o r t), vriendschapsspel van twee partijen (cricket, football etc), waarvan de eene bepaald sterker is dan de andere, met het doel den zwakkere te oefenen.'

⁶ A. Janssens onderscheidt de volgende vijf klassen in de Tilburgse samenleving: ongeschoolde arbeiders, geschoolde arbeiders, middenklasse, lagere burgerij, hogere burgerij. In dit artikel zal ik dezelfde indeling hanteren.

⁷ De *Tilburgsche Courant* was de krant van uitgever N. Luijten, het bedrijf waar Antoine Arts werkte voordat hij zijn eigen krant, *Nieuwe Tilburgse Courier*, oprichtte. In dit artikel legt Gerard de Ruiter de spelregels van het voetbal uit aan de Tilburgse bevolking.

⁸ De familie Arts was afkomstig uit Arnhem. De opvattingen die de familie via de NTC ventileerde, strookten niet met die van de traditionele elite van Tilburg. De fabrikantenfamilie Van den Bergh was afkomstig uit Dordrecht en Nederlands Hervormd; de familie Deen was Joods; Gerard de Ruiter, de broers Schreinemacher en de familie Ambagtsheer waren werkzaam bij de Staatspoorwegen; mulat Constant Cremer woonde bij een lid van de familie Ambagtsheer, namelijk zijn tante Nicoline Ambagtsheer-Cremer. Naar alle waarschijnlijkheid is Constant Cremer de eerste neger/mulat die in Nederland voetbalde. Hij werd de 'nikker' genoemd.

⁹ Naud van der Ven schreef in 1953 in het clubblad van Willem II een serie over de spelers die in 1916 landskampioen werden. Het archief van de club is aanwezig in het Koning Willem II Stadion. Archivaris van de club, Henk Verhoeven, was zeer bereid de benodigde nummers op te zoeken.

¹⁰ Het aanbieden en drinken van erewijn was een oude traditie afkomstig van de gilden, die voorafgaande aan bijvoorbeeld schutterswedstrijden eerst wijn dronken. Een andere traditie die afkomstig is van de gilden, was dat na afloop van de wedstrijd bestuur en spelers van de tegenpartij werden uitgenodigd voor een diner. Die gewoonte is bij Willem II tot in de jaren zestig blijven bestaan.

¹¹ Rogers onderscheidt vijf adoptie categorieën: innovators, early adopters, early majority, late majority en de laggards. Hij definieert een adoptie categorie als een classificatie binnen een social system. De karakterstructuren van de categorieën zijn heel verschillend, net als hun rol binnen het diffusieproces. Zo zijn de innovators bereid om risico's te nemen, qua leeftijd relatief jong en afkomstig uit de hogere sociale klassen. De early adopters zijn de opinieleiders in het systeem ten opzichte van de andere adoptie categorieën. Zij hebben een hogere sociale status dan de andere categorieën en spelen een centrale rol in de verspreiding van nieuwe producten en diensten. De early majority heeft een gemiddelde sociale status, wacht langer af en heeft contact met de early adopters. De late majority heeft weinig contact met de early adopters en is vaak cynisch ten opzichte van het nieuwe product.